وشە و بەرپرسیارێتی.. شوان حەسەن

ئەمن زمانزان و زمانناسنیم، هێشتا لە ڕێنووس و خاڵبەندی دنیایەک هەڵەم هەیە. بەشێکی بۆ کەم خەمی خۆم دەگەڕێتەوە و بەشێکیش بۆ ئەو پەرشوبڵاوییەی زمانناسان دەگەڕێتەوە کە کەک و هاوەڵانین. بەڵام زۆر گرنگی بە زانستی (مەعریفە) زمان دەدەم، حەز بە بەدواچوون دەکەم، کارێکی هزرییە و چێژی لێ وەردەگرم و لێیەوە فێردەبم، بەکارهێنانی وشە بە بەرپرسیاریەتیکی گرنگ دەزانم.

گرنگی بەوە دەدەم لایەنە مرۆڤایەتییەکی نەکەمە قوربانی نەتەوایەتییەکەی. مرۆڤ پێ لە سەروەی نەتەوە، حزب و ئایدلۆژیادا هەیە(ئاینیش لە لای من هەر دەچێتە خانەی ئایدلۆژیا) لەبەر ئەوەی دەمەوێت بابەتەکە بکەمە گشتی، ئەگەرنا ئەوەی ئێمە زەرەری کات، نەگەیشتنە قەناعە نەتەوایەتییەکە، بەڵکو کوردایەتییەکی ماوە بەسەرچووە. زانیارییە مێژوویەکان پێمان دەڵێن، کە ئەو کوردایەتیە تەنها لە جەنگەکە لەگەڵ وشەی" عروبە" کەوتەتە فەرهەنگی ئێمە، هەڵگرانی گواستنەوەی ئەو بیرەکەیە، گروپی (کاژیک) یان پێ دەگوترێت، ڕاستە لە ڕووی سیاسیەوە کاریگەرییان زۆر کەم بووە، لە خەباتی سیاسی و چەکداری لە ناو پارتی دیموکراتدا دەتوێنەوە، بەڵام لە ڕووی ئەدەبیەوە توانیووانە، یاری بە هەست و سۆزی زۆرینە بکەن.

دەکرێت بۆ تێگەیشتن لە کوردایەتی سەیرێکی ئەو دوو کەسایەتییە بکەن (ساطع الحصري) بە ژمارەیەک و (عبدالڵا عبدالدائم) ئەوانە بیروڕای تورک و نازییەکانیان گواستەوە ناو بەشێکی گەورە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست کە ئەوان پێیان ڕاستتر بوو بگوترێت (نیشتیمانی عەرەب) ئەقڵیەتی یەک نەتەوە ویەک ئاین بە ئامرازێکی گرنگ دادەنا بە درووستبوونی یەکگرتنەوەی عەرەب.

بەشێک لە نووسەر و سیاسیەکانی کوردیش ئەو ژەهرەیان خستە ناو هزری شەقامی کوردی، ماوەیەک نیازیان وابوو لە ڕێگەی ئاینی زەردەشتیەوە کورد ڕزگار بکەن، خۆیان لەو خاڵە سەرەکی و گرنگە لادەدا، کە ئاینەکان بەگشتی لە خاڵە سەرەکییەکان لێک نزیکن و لە ووردەکارییەکان لێک جیادەبنەوە، بیانووی زۆر لاواز و سۆزدارییان دەهێنانەوە،گوایە ئاین ئامرازێکی زۆر گرنگە بۆ یەکگرتن، لەبەر ئەوەی عەرەب، فارس و تورک سوودیان لێ وەرگرتووە، کەواتە ئێمەش دەکرێت سوود لە ئاینەکەی خۆمان وەرگرین. سەبارەت بە زمانیش

تێڕوانینان زۆر توندڕەوانەیە، هەر وشەیەک، مادام کوردی بێت، دەبێت لە فەوتاندن ڕزگاری بکەین. پێویست ناکا لە زمانیتر بیخوازین(دەتواندرێت لێرە ئەقڵانییەتی جیاوازی نێوان نەتەوایەتی و کوردایەتی بەزەقی ببیندرێت، سەیری نەتەوە زیندووەکان بکە، کەمتر کێشەیان لەگەڵ وشەکە هەیە، وشەکە بەس لە ڕووی فۆنەتیکەوە دەسکاری دەکەن، بەڵام کار لەسەر تێگەیشتنەکەی دەکەن، کەچی هەتا ئێستاش لای ئێمە ئیش لەسەر ڕووتکردنەوەی وشەکە دەکەن) زۆر جار دەبن بە ڕێگری پێشکەوتنیش لە پێناو مانەوەی زمانە خەڵکییەکە، لە کاتێکدا هەموو زمانێک لەگەڵ پێشکەوتنی ،کۆمەڵێک وشەی لە ناو دەچێت و بەخۆشی هەندێک وشە لەناوی دەبات. ئەوە پەیوەندی بە مان و نەمانی نەتەوە نییە، بەڵکو پەیوەندی بە پێشکەوتنیەوە هەیە.لەڕووی مرۆڤدۆستی و ئاژەڵدۆستی.
بەهۆی ئەوەی ئەمن بۆ خۆم ئەو تێڕوانینە زۆر بە مەترسیدار دەبینم، کەمێک خراپتریش دەبینم بەشێک لە نووسەرانی کورد شەڕی شار و کەڵان دەکەن، مادام لە شارەکەی ئەوان وادەگوترێت، کەواتە پێویست ناکات سوود لە ناوچەکانیتر وەرگرێت، چونکە بەخەیاڵی ئەو، ئەو لە ناوەندە دەژی، لە کاتێکدا ئێمە یەکێکین لە نەتەوە هەرە بێ ناوەندەکان.
جارێک برادەرێک شیعرێکی خوێندەوە، بە وشەیەک هەرچی جوانی هەیە لەناو شیعرەکە ڕەشبۆوە لە پێش چاوم، لە جیاتی ناشیرین وشەی (قێزم) ی دانابوو، گوتم:" بۆ قێزم؟" گوتی:" ئێمە بە وشەی ناشیرین وشەی قێزم بەکاردەهێنین. گوتم:" ئەوە کێن؟ وشەی قێزم واتە (کورتەباڵا) کورتەباڵاش پرۆسەیەکی سروشتییە، کورت و درێژی مرۆڤیش ، لە ڕووی مرۆڤایەتییەوە ناکرێت بچێتە خانەی ناشیرینی، کورد یەک دنیا وشەی هەیە بەس بۆ ناشیرینی، ناشیرینەکە لەو شوێنە دەست پێدەکات، کە ئێمە مرۆڤەکان لەسەر ڕوخسار و جەستە ناشیرین بکەین، زمان لە لوکاڵی دەرکە و بەدوای وشەدا بگەڕێ، بیانووش بە هەڵە مەهێنەوە، لە بەر ئەوەی خەڵکی شارەکەی ئەوە وادەڵێن". بەداخەوە شیعرەکەی هەر بڵاوکردەوە و وشەی قێزمەکەشی هەر بەکارهێنا، چونکە ڕەوایەتی لە شارەکەی خۆیەوە وەردگرێت، ئەو بڕیاریداوە کار لەسەر ئەوە بکات کە ئەوان جیاوازن و وەهمەکی بۆ دروستبووە، کە ئەوان سەرچاوەی مەعریفە و شۆڕشن. ئەمن ئەو ڕستەیەم ئەگەر شوێنیشی نەبێتەوە هەر دەیڵێم" گەورەترین کێشەی یەکنەبوونی کورد، لەوە دەست پێدەکات، خاڵە جیاوازییەکانی پێ گرنگترە لە خاڵە هاوبەشەکان، بە بەردەوامیشی کاری بۆ دەکات، لە هەموو بوارێکەوە، لە زمان، لە خواردن، لە داب و نەریت،… ئەگەر بۆشی بسەلمێنی هەر بەلایەوە گرنگ نییە، چونکە لە ناو خاڵە جیاوازەکان خۆی بە

بەختەوەرتر دەزانێت. سەیرەکە لەوەیە ناوەش لێت دەپرسێت، ئەرێ ئەمە بۆ نابین بە نەتەوە؟

بۆیە کە نووسینێک دەخوێنمەوە، زۆر بێ تاقەت دەبێم کە وشەیەکی نەشیاو ببینم. هەندێک جار دەکرێت بیانوویەک بۆ مێژووەکەی بهێندرێتەوە، بەڵام کە دووبارە چاپدەکرێتەوە، دەکرێت ڕاست بکرێتەوە. مەرج نییە نووسەر دژ بێت، بەڵام هەندێک جار لەگەڵ زەمەن و زمانی باو دەڕوات، بۆیە گرنگە مرۆڤ ئاگاداری لایەنە مرۆڤایەتییەکەی وشەکە بێت.

(مارک تووین) کە یەکێکە لە ڕۆمانوسە ناودارەکانی ئەمەریکا و جیهانە، لە هەردوو ڕۆمانی سەرکێشییەکانی تۆم سۆیەر و تەواوکەرەکەی “سەرکێشییەکانی هاکلبەری فین،

(٢١٩) وشەی نەشیاو بۆ ئێستا، بەڵام باو و ڕێگەپێدراو بۆ ئەو کات بەکار دەهێنێت کە ببوورن ناچارم لێرە بەکاری بهێنم، ئەویش وشەی (نیگرۆ- Negro)ە ، بەڵام دەنگە ناڕازییەکان ناچاریانکردن لە چاپە نوێیەکە، لە جیاتی ئەو وشەیە ڕەگەزپەرستییە بەگوێرەی پێویستی ڕستەکە، وشەی (کۆیلە) و (ڕەشپێست) یان بۆ دابنێن. لە ئەدەبی گەلان نموونە زۆرە، بەڵام دەنگێکی بەهێزیش هەیە بۆ ڕاستکردنەوەی ئەو هەڵەیانە. بۆیە چەند نموونەیەک لە نووسینەکانی نووسەرەکانی خۆمان دەهێنمەوە. تایبەت بەو وشەیە، کە هەتا ئێستاش بەکاری دەهێنن. زۆر بە ناشیرنتریش، وشەیەکی زۆر ناڕێک و نامرۆڤانەیان داهێناوە، ئەویش وشەی” قوڵەڕەشە” هەتا ئێستا لە لایەن چەند نووسەرێکی دیاریش بەکارهاتووە و بەکاریش دێت.

پێشەو کە یەکێکە لە خەمخۆرانی زمانی کوردی، کەچی ئەو وشەیە بەکاردەهێنێت.

لە شیعری ” لەبەر دەرگە” دەڵێت”

کات لەژێرباڵی ئاسماندا
خەریکە باوێشک دەدات
شوێن —— قوڵە ڕەشێکی کپە
دەرگەکەتم لێ بکەوە
شتێک نییە شیرینتر بێ
لە خشپەی پێ وچرپەی چپە

سەیری ئەو شیعرە ناسک و جوانە بکە، کەچی” شوێن قوڵەڕەشێکی کپە” جوانییەکە ووشک دەکاتەوە، کاتی خۆی بیانووی ئەوەم بۆ دەهێناوە، دەمگوت:” لەبەر ئەوەی شیعرەکە کۆنە، بۆیە تاڕادەیەک ئاساییە” بەڵام ڕاستییەکەی ئەو ” تاڕادەیەک ئاساییە” م لەبەر ئەوە دەگوتەوە چونکە بێ سنوور خۆشم دەوێت، بەڵام لەو ساڵانەی دوایش چاپیکردەوە و ئەو وشەی هەر ڕاست نەکردەوە(کۆی بەرهەمەکانیم لە لایە، کە

ب□□زامەنـــــــدی خۆی چـــــــاپکرایتەوە (٢٠٠٥ لەبەر ئەوەی پەشێو، بەسەرچاوەیەکی گرنگی زمانیش دادەنرێت، ئەگەر قسە لەسەر مەعریفەی وشەکە نەکرێت، ئەوە زۆر ئاساییە خەڵکانێکیش بین بە شیاو و ڕێگەپێدراوی بزانن، هیوادارم ئەو شیعرە جوانە چیتر نەکاتە قوربانی ئەو وشەیە، وشەیەک وەک سووکایەتی بۆ مر□ق، ل□ دەرفەتێک ڕاستی بکاتەوە.
لە یەکێک لە گەڕانەوەکانم بۆ نیشتمان،کۆمەڵێک وەرگێڕانی مامۆستا (عەزیز گەردی) م کڕی، ڕاستیەکەی ئامانجی سەرەکیم بەهێزکردن و دەوڵەمەندکردنی کوردییەکەم بوو، لە یەکێک لە کتێبەکان بەناوی (هەقایەتی بەغدایی) هەر لە چیرۆکی یەکەم بەناوی (سوڵتان نەسیم) لە لاپەڕە ٦ دەڵێت:

- پیاویژگە، سەیرکە ئەم دوو ڕەنگە؛ سپی و ڕەش، چەند جوان لێک دێن!!
  پێی گوتم:
- مانای وایە تۆ ئەشقی قوولەڕەشێک بووی!
  ئەمـــن زۆر جـــار کە ڕووبەڕووی ئەو کێشە زمـــانیە دەبمەوە، زۆربەی کـــات ئەو وەڵـــامەم وەرگـــرتیتەوە" چۆن هەڵەیە؟ کـــورد هەروا دەڵێت" یاخود ناوچەکەی خۆی زۆر بەلاوە گرنگە دەڵێت" ئێمە وا دەڵێن" وەڵامی منیش هەر ئەوەبووە:" لەوە دەگەم تۆش کوردی، بەڵام تۆ نووسەری، دەبێت زمانت جیاواز بێت لەگەڵ زمانی بازاڕ" مامۆستا عەزیز گەردی دەیتوانی بنووسێت" مانای وایە تۆ ئەشقی کەسێکی ڕەشپێست بووی!"
  لە پێشمەرگـــایەتی هـــاوڕێیەکی عەرەبـــم هەبـــوو، زۆر لێـــک نزیکبـــووین، بە نـــاو(یوســـف) لە یوگسلافـــایی کۆن گەڕابۆوە کوردستان، لەبەر ئەوەی بەشی نەتەوە و کێشەکانی خوێندبوو، سەرنجێکی زۆر جوانی هەبوو، لەو کاتانەی باسی کێشەیەکی کوردمـــان دەکـــرد، دەیگـــوت:" بەداخەوە ئەوەی زیـــاتر گرنگـــی پێدەدرێت، لایەنە تیئورییەکەیە، لایەنی هەست فەرامۆش دەکرێت، بۆیە بۆ مـــن گـــرنگە لێـــت بپرســـم و لێـــت بگەم هەســـتی تۆ چۆن سەبارەت بەو پرسە) بۆیە ئەمنیش هەر ڕستەی یوسفی هاوڕێم دەڵێمەوە، کە وشەیەک بە کـــاردەهێنین بەرانبەر هەر گروپێـــک، نەتەوە، ئاین، ڕەگەز… پێویستە ڕەچاوی هەستی ئەوان بکەین، ئـــایە ئەوان ئەو وشەیـــان پێ خۆش و گونجـــاوە؟ ئەگەر وەڵامەکەیان " نەخێر" بێت ئەوە دەبێت لابدرێت. ئاخر هەندێک وشە، ئەو هەمـــوو لێکـــدانەوەی نـــاوێت، ســـەیرم پێ دێـــت هەتـــا

ئەستاش، بەشێک لە نووسەران وشەی ” خاچپەرست” بۆ کاردەهێنن لە جیاتی” خاچهەڵگران” ، کە جیاوازییەکەیان بۆ زۆقی دیارە.
دلاوەر قەرەداغی ڕۆمانێکی لەسویدی وەرگێڕایە، بەناوی (دکتۆر گلاس) لە لاپەڕە ٩٧ ئەوها نووسرایە” وێنەی سێ کەلــەسەر بوو کە تاڕادەیەک لەیەک دەچوون-: کەلــەسەری ئورانگۆتانێک(*) ێک ، قولەڕەشەکی ئەستێڕەی و ئیمانۆیل کانت” با ئەوەش بڵێم لە سویدیەکەش نووسرایە” نێگرۆکی ئوستراڵی” بەڵام لەگەڵ ئەوەش دەکــرا، هەڵەی نووســەر دووبـــارە نەکـــرێتەوە، ئەوە پەیوەندی بە دەستپاکیەوە نییە، بەڵکو وشەیەکی نامرۆڤانەیە، وەک چۆن ئەوەی (مـــارک تـــووین) ڕاســتکراوە دەکـــرا ئەویـــش هەڵەکەی نووســەر ڕاســت بکــاتەوە و لە پەراوێــز ئامــاژە بە ناشیاوی وشەکە بدات، نەک بێت ئەویش وشەی ” قولەڕەش” بە کــاربهێنت، ئەو ڕۆمانە لە (١٩٠٥) نووســراوە لە سویــد زۆر درەنگ دەست بە لادانی ئەو وشەیە کرد، بە بیرم دێت چەند ساڵێک بەر لە ئەستا جۆرێک لە شیرینیان هەیە خڕە و ڕەنگەکی قاوەیی تاریکی هەیە، پێیان دەگوت(Negerboll – تۆپی نێگر) لەبەر ئەوەی ڕەشپێستەکان پێیان وشەیەکی جوان نەبوو، گۆڕیان بۆ (Chokladboll – تۆپی شوکلات) سەیری گوگلم کرد(٢٠١٥) ی دامە.
ئەمن دەزانم پێشەو، گەردی و قەرەداغی ئازاری مەروولەیەکیش نادەن، بەڵام هەڵبژاردنی ئەو وشەیان ڕەشپێستەکان ئازار دەدات.
بە ئەوەی نووسینەکەم، تووشی دووبارە بوون و وەڕسی نەبێت، هەر هەندە دەڵێم ئەو جۆرە وشانە، کە دەکەونە ناو بازاڕ ، پـــاش ئەوەی بە فیلتەری نووســـەرەکاندا دەڕوات و بەکـــاری دەهێنن، بەرهەمەکی وەک ئەوەی (ڕەژ کەریم) ی لەدەردەچێت، کە مرۆڤ شەرم دەکات گوێ لە بگرێت

ریتا، ڕیتا

تۆ پێستڕەشی

تۆ قولەڕەشی

قەدباریکی

قەیناکە

مەگەر لە ئەدەبی ڕەگەزپەرستەکان، گەرانی ئەوها هەبێت، ئاخر دەڵێت تۆ ئەوهاشی ” قەیناکە” سووکایەتی پێکردن لەوە زیاتر.
ئەستاش نازانم چۆن وشەی (قژنیگرە) کەوتە ناو زمانی کوردی (قژم نیگرە دەکەم، قژی نیگرە بوو،…) لە کاتێکدا سەرچاوەی وشەکە ئیسپانیە و هەڵگـری روحیەتێکـی ڕەگەزپەرســتیە، ئەمە

وشیکی زر جوانمان هی، ئویش(قژلوول- پرچلوول) ، داککی ل خمان ناکم، بام باوناکم بکارھنانی کمک وش و دستواژی ه، پیوندی ب گزپرستی، بریندارکردنی و سووکایتیکردن بت، برانبر ب ئوانیتر، بام مانوکی زیاتر پیوست بو ک، دسات سیاسی، ئدبی و کمایتیکمان ل گان دترسن، گرن ب ئوی نویکی جیاواز لوان دروست نبت.

بو توانی کمی ک هم، ل مانی (جارکیتر هاوسرگیری ناکم) ک شش سای زیاتر خایند، کارکی زرم لسر ئو وش، چمک، دستواژ، …کرد.

دزانم هزکی گور دژی ئو گانکارییانکاریی، برانبر ب زمان و شوازی بیرکردنو بگشتی، بام …

ب ئوی ب ه تم نگن، ئدبی ئم دیان شیعر و پخشانی جوانی تدای، وک هاوسزییک لگ گلانیتر، بام کمک وش هی، گرنگ ل فرھنگ بسدرتو و منداکانمان فری وشی مرڤدستی ، ئاژدستی و ژینگدستی بکین.

داوای لبووردن، ل شپستکان دکم ک ناچاربووم، ئو وشان بکاربھنم